

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A POLITIZÁLÓ ROCKZENE A NYOLCVANAS ÉVEK JUGOSZLÁVIÁJÁBAN

Ahogyan a marosvásárhelyi származású Lorand Gaspar felveti *Boldog Arábia* című kötetében, miszerint is a kecskék története még nincs megírva, noha azok pótolhatatlan szerepet tölthettek be az arab, illetve a közel-keleti civilizációban, ugyanígy állíthatjuk, hogy Jugoszlávia, illetve felbomlásának (elő)története akár a jugoszláviai rockzene történetén át is megírható. De legalábbis sok mindent sejtet, előrejelez és okoz is az akkori jugó pop-rock, illetve a könnyűzene azon része, amely nem csak szórakoztat, de társadalmi témákat is megénekel.

Zenekart minden faluba!

A többi szocialista országhoz képest 1945 után a sztálinizmus titóista verziója nem jutott el odáig, hogy imperialistaként vagy polgáriként bélyegezze meg például a (nyugati) dzsesszenét (de a szociológiát sem minősítette burzsoá áltudománynak): Belgrádban, Zágrábban mindvégig élénk maradt a dzsesszélet, akár európai viszonylatban is. Különösen az ötvenes évek második felétől, amikor normalizálódni kezdett a viszony a szocialista blokkal, illetve elsősorban a hruscsovi Szovjetunióval, s már nem tartottak inváziótól, azaz a (határ)nyitástól kezdődően a legnagyobb amerikai dzsesszenészek is megjelentek a jugoszláviai fesztiválokon. A műfaj mellett azonban az egyre népszerűbb rockzene, általában a szórakoztató könnyűzene elé sem gördítettek adminisztratív akadályokat. Relatív földrajzi közelsége okán, a hagyományok nyomában az olasz melosz népszerűsége is jelentős volt. Ilyen zenét – Adriano Celentano *24 Mila Baci* című számát – játszottak az ötvenes évek Szarajevójában is, amit Emir Kusturica örökített meg *Emlékszel Dolly Bellre?* című filmjében, amiben a helyi politikusok úgy döntenek, a fiatalokat leginkább oly mód lehetne felügyelet alatt tartani, kontrollálni szórakozásukat, ha ők maguk szerveznek nekik táncos mulatságokat ahelyett, hogy az utcán kódorognának, rendetlenkednének, verekednének, lopnának és innának. Így adták ki a (legalábbis a film nyomán) legendássá vált jelszót: *Minden helyi közösségnek kell hogy legyen zenekara!* (a helyi közösség Jugoszláviában egy-egy kisebb városrész, illetve falu önkormányzata, de a politikai hatalom jelentősebb alsó foka a helyi közösségeket összefogó községekben – *opstinákban* – jelent meg).

Így aztán zenéhez alig konyító fiatalok csoportosultak, gomba módra szaporodtak az együttesek, melyeknek maga a párt szerzett korszerűbb hangszereket is, dobot, gitárt, illetve hangosítást. A szocializmus építése során, a lenini elvek mentén, tehát nem maradhatott el a zenei élet elektrifikációja sem. Azt is tudni kell, hogy ugyan a titói rendszer államosította a kávéházakat, kocsmákat, a vendéglátóipar egészét, de még a legsötétebb időkben is – amíg Titóék leszámoltak a belső ellenzékkel, majd nyitottak 1955 táján – folyt a hagyományos kávéházi-kocsmái élet, mulatozások, bálók stb., és csupán az egyházi-vallási ünnepekhez kapcsolódó mulatságokat igyekeztek korlátozni, de hangsúlyosan azok egyházi jellege miatt. Természetesen a zenei élet meghatározó részévé váltak a partizándalok, az iskolai kórusok a szocialista dalokkal, ahogy az minden totalitárius államban megy. A legtöbb dal magától értetődően Tito elnökről szólt, s őt még a legkiválóbbak is megénekeltek, mint a mai napig összjugoszláv szintéren népszerű, újvidéki Djordje Balašević. Sőt, általában is elmondható, hogy a *lázongó* zenészek – akárcsak az írók, színészek, filozófusok – „balról előzték” a jugoszláv hivatalos baloldalt, a párt irányvonalát, a pártbürokráciát, s nem a rendszer egészét kérdőjelezték meg, hanem épp a rendszer tökéletlenségeire hívták fel a figyelmet, amelyet a túlbuzgó vagy épp renyhe, de rutinos hivatalnoksereg, a begyöpösödött pártelit okoz. E kritika másfelől egy-egy konkurens, helyi (köztársasági vagy tartományi) pártelitnek akár jól is jöhetett.

Fontos különbség még, hogy az ötvenes évekbeli fokozatos enyhülés után legfeljebb pénzügyi akadály volt annak, hogy valaki villanygitárt, dobot stb. szerezzen be, akár külföldről. Így például Magyarországhoz képest a jugoszláv zenészek mindig lépéselőnyben voltak. Ha esztétikai téren nem is, de egyébként újabb löketet adott az, hogy létrejött egy specifikus zenei ipar, az elektromos hangszerekkel játszott kocsmái zene, a népdalokon alapuló új műnépdalzene – ami a nyolcvanas években Magyarországon épp jugoszláviai, pontosabban vajdasági magyar *kulturális* közvetítéssel lakodalmas rockzene, illetve muskátlizene néven honosodott meg. A műfaj mindvégig alapvető fontosságú volt a jugoszláviai lemezipar számára – a nagy ljubljanai, zágrábi, szarajevói és belgrádi lemezkiadók ezekből vígan megéltek, a több százezres példányszámok általánosak voltak, így aztán nyugodtan megengedhették maguknak azt is, hogy a hatvanas évektől a beat- és rockzene jugoszláviai meghonosítóival is kísérletezzenek, mert egy-egy bukás bőven belefért az éves gazdasági tervbe. Arról se feledkezzünk meg, hogy a külföldi lemezek adásvétele semmiféle akadályba nem ütközött (bár pár lemez terjesztése bizonyára tiltva volt), még a legkisebb falu írószerboltjában is kapható volt sok minden – az a magyar(országi), aki élt a szocializmusban, máig a jugoszláv szocializmus kitűnőségeként emlegeti, hogy onnan szereztek be a lemezeket, ha lehetett, az újvidéki, zágrábi, eszéki stb. rádió rockzenei műsoraikat hallgatták, mert itt minden mehetett. Mi sem jellemzőbb, hogy a szerző

szülőfalujában, Kishegyesen a nyolcvanas években az írószerboltban kapható volt Madonna lemeze (vagy kazettája), az Imagination soul-lemeze és az Iron Maiden, ám a Hungária, a Neoton vagy az Omega, azaz minden magyar együttes lemezeit már „Magyarból” kellett behozni vagy behozatni.

És tényleg, ha úgy vesszük, Jugoszláviában a nyolcvanas években posztmodern állapot uralkodott: minden mehetett. A korábbi titói (kultúr)politika szerves része volt, hogy a nép szórakozása elé nem gördített semmiféle akadályt, sőt, mint a lemezpiac is mutatja, azt profitorientálttá tette, engedte, sőt, elvárta, hogy üzleti alapon működjék. De a nyilvánosság korántsem volt oly szabad, ám ez most kevésbé témánk. Csak annyit jegyeznénk meg, hogy minél többen értek hozzá egy-egy médiatípushoz, annál inkább odafigyeltek. Még vers miatt is tiltottak be folyóiratot, de az értelmiség politizálhatott az eldugott, főképp ultrabalos fórumokon, lapokban. Viszont ami mehetett a filozófiában, az irodalomban, nem mehetett a színházban; ami mehetett a színházban, nem biztos, hogy helyet kapott a rádió-tévé műsorában, és nem a moziban – a filmeket előzetesen cenzúrázták. A mű folkzene, a pop, a diszkó nyilván kevésbé politizálódhatott át, de a rock már más volt – így érkezünk el a nyolcvanas évekbe, amikor nem csupán az alternatív zene vagy a punk zene kerül a helyi politikusok figyelmébe, de a népszerű rockzene is, amely egyre inkább foglalkozik a társadalmi kérdésekkel és provokatív, tabutémákhoz nyúl.

Arra természetesen nem vállalkozhatunk, hogy akár csak a nyolcvanas évek jugoszláv könnyűzenei palettájának áttekintését megejtsük – hat ország és két tartomány együtteseinek zenei életét kellene átpásztáznunk, ráadásul még több etnikumét, és még több műfajét. Itt csupán pár igen népszerű, akár világhírű együttes munkásságának bemutatására vállalkozhatunk, amelyek nem pusztán a zenei életben hoztak újat, váltak akár műfajteremtővé az országban, de a politikum sem ment el mellettük.

A nyolcvanas éveket egyébként a városi szubkultúrák virágzása jellemezte, amelyekhez persze egy-egy zenei stílus társult. A punk, mondhatni már nagykorú, a kemény rock, heavy metal már a faluvégi utcákban is ismert, a diszkókban a külföldi slágerek mentek – virágzott természetesen a hazai pop-rock sajtó is, és a legutolsó kioszkban is kapható volt a német *Bravo*, *Pop-Corn*, a nagyobb városokban az angol-amerikai szaksajtó is. A rezsimhű lapok természetesen írtak a *negatív* jelenségekről, csoportokról is, nagy botrányt kavartak a feketébe öltözött és sötét világszemléletű, elsősorban zágrábi „darker”-ek, vagy a színesebb „sminker”-ek. Kiváló, zenei képzettséggel bíró zenészek, együttesek végighaknizták az országot, mert kifizetődő volt – így mondjuk a Bajaga i instruktori (Bajaga és az irányadók), az akkori idők egyik legnépszerűbb együttese vég nélküli turnékra indult, falvak művházaiba is eljutottak. A belgrádi együttesek gyakran Zágrábban népszerűbbek voltak, mint otthon, így az Ekatarina Velika (Nagy Ekatarina) kultikusabb Zágrábban, mint hazai

terepen. A zene akkor még nem ismert határokat – ez csak a háborús időkben lesz így, „rövid” egy évtizedig, hogy mára szinte az egész ex-jugoszláv zenei színtér újra egyé váljon, legyen szó pop-rockról, műnépdalról vagy az *internacionalistább* műfajokról, mint a dzsessz, a world musicről nem is beszélve. Egyedül a nyíltan nacionalista zenekarok nem merészkednek az immár külföldi terepre, így az ultranacionalista horvát Thompson vagy a szerb Riblja Čorba (Halászlé). Ritka, de megesik, hogy egy szerb műnépdal-énekest még most sem látnak szívesen Szarajevóban – ez a háborús bűnös boszniai mérsárosnak, Arkannak a felesége, Ceca esetében érthető is. Ő „egyesítette” 2011-ben a horvátországi bal- és jobboldalt is, amikor már szinte kész tény volt zágrábi koncertje, amelyet a tiltakozások áradata miatt mégis lemondtak.

Ez azonban már az újraegyesülés története, nézzük tehát a szétválását, amely azonban a zenészek számára, akik csak ezen a piacon voltak jelen, egyet jelentett a csöddel. Utóbb a jogdíjaktól is elestek: a nyolcvanas években ez a rendszer egyfelől kiválóan működött, másfelől 8 „országban” lehettek jelen, melyeknek saját televízióik-rádióik, közös rádió- és tévéhálózatuk volt, nem beszélve a lokális rádiókról, melyek az újdonságoktól sem zárkóztak el. Az Újvidéki Rádió magyar adásának népszerű műsora volt a legendássá váló Kovács Károly által vezetett *Újdonságok a Duna utcából* – amely igen hallgatott volt Magyarországon is, azaz a határ mentén, elsősorban a szegedi egyetemisták körében is.

Bosznia jugó multikulti rock

A rockzenészeknek persze anyagi értelemben is éltető elemük a botrány, hát még egy politikai betiltás – mert ebből is akadt szép számmal, mint alant látni fogjuk. A népszerűnek mondható rockzenekarok lemezeinek átlagos példányszáma megütötte a háromszázezret, a nyolcvanas években a legeladottabb lemez 1 millió 200 ezer példánnyal egy inkább poposnak mondható együttes, a Plavi Orkestar (Kék Együttes) alkotása, a *Soldatski bal (Katonabál)* című, 1985-ös lemez lett, melynek borítóján a jugoszláv ifjúsági kommunista mozgalom hét vezetőjének képe volt látható, akik még 1929–1931 között haltak meg erőszakos halállal a jugoszláv királyi diktatúrával való összetűzésben. Mellettük még negyven jeles jugoszláv személyiség, író, színész, énekes, partizán stb. arcképe szerepelt – furcsa, hogy egy inkább pop-, mint rockcsapat is így politizált, de inkább mondhatjuk, hogy a rendszer ikonjait mosták össze a jugoszláv populáris kultúra alakjaival. Ha úgy véljük, hogy nyugati mintát másoltak (és számos okunk van ezt hinni), úgy íróniáról beszélhetünk, de Jugoszláviában csak nagyon kevesen értelmezték ezt így.

A Plavi Orkestar koncertjeinek elején az ország kiépítéséről vetítettek dokumentumfilm-részleteket, de Szlovéniában ezt egyáltalán nem ironikusan

fogták fel (mert nem is volt az), és megdobálták őket. Hogy a zenekar, avagy a költő „mit is akart mondani”, amúgy nehéz lenne egyértelműen kijelenteni, hiszen a bugyuta szerelmes dalok mellett híressé vált ama mondatuk, hogy „Jobb részegnek lenni, mint öregnek”, amelyről a sajtóban is igen éles vitát folytattak. De az együttes a jugoszlávizmus ideológiáját ápolta következő lemezén is (*Smrt fašizmu, azaz Halál a fasizmusra*, 1986), amikor már recsegetek-ropogtak az ország eresztékei. Akadtak, akik egyes sorait ízléstelennek is találták: „Fa-fa-fasiszta, ne légy, mert drágám, megöllek”. A rossznyelvek szerint a cél az volt, hogy az idősebb nemzedéket is megszólítsák, de ellenkezőleg, népszerűségük zuhanni kezdett. Később koncertjeiket le is kellett mondani Horvátországban és Szlovéniában. És itt kell megjegyeznünk ama fontos tény, hogy a csapat boszniai, szarajevói volt és többnemzetiségű. Amikor a háború kitört, akadt, aki ottmaradt a városban, mások Ljubljánába, Párizsba, Belgrádba (onnan Kanadába) távoztak. Tipikus délszláv sors egy multietnikus rockbanda számára.

Ha már Bosznia-Hercegovinát említettük, térjünk ki egy meghatározó csapatra, a szarajevói Bijelo Dugmére (Fehér Gomb). Az 1974-ben létrejött együttes alapítójának neve akár a magyaroknak is ismerősen tűnhet, hisz Goran Bregović később földije, Emir Kusturica filmjeinek zeneszerzőjeként (*Cigányok ideje, Arizonai álmodozók, Underground*) vált világhírűvé. És aki egy kicsit ismeri a balkáni zenét, volt már délszláv roma fúvósbanda koncertjén, biztos ropta már a *Djurđjevdan* című nótára is. A horvát-szerb vegyes házasságból származó zenészt a paraszt-rock kiagyalójaként is emlegették, de ennél többet tett le az asztalra. A Bijelo Dugme a hetvenes években is provokált már, akkor még az számított annak, ha egy kigombolt ingű hölgy szerepelt a lemezborítón. Ez azonban aligha volt érdekes később, amikor nemhogy az erotikus, de a szex- és pornólappiac is teljesen nyitottá vált Jugoszláviában. A negyedik albumuk, a *Bitagna i princeza (A bitang és a hercegnő)* már betiltásra is került, változtatni kellett azon a verssoron, hogy „Krisztus is fattyú és szerencsétlen volt” – Krisztust Ő-re változtatták. A borítót is ki kellett cserélni, ezen egy nő egy férfit rúg tökön... Bregović így jött rá, mennyire fontos a külső csomagolás, így aztán azzal a Mirko Ilić-tyel dolgozott, aki később a *Time International*, majd a *New York Times* művészeti igazgatója lett. A következő lemez címe a *□ R I Y M V W X □ 0 H p Q L D V i | D W* volt, s az öregségtől való félelmet dolgozta fel, borítóján pedig a plasztikai operáció témája jelent meg – ez a szocializmusban ott és akkor felettébb új, felháborító téma volt. A lemez 1980-ban jelent meg, Tito halálának évében, már csak ezért is érdekes a cím, a *Megélni a százat*.

A csapat eljutott Amerikába is, otthon pedig sorra döntötték meg az eladási rekordokat a hetvenes években, 100 ezer ember előtt játszottak élőben Belgrádban. Ez volt Bregović búcsúkoncertje, mielőtt bevonult a Jugoszláv Néphadseregbe. Míg ő a hazát szolgálta, az egyik bandatagot, Ipét letartózt-

tatták, mert hasist találtak nála. Három év letöltendő börtönt kapott. A hasis jelenléte ugyanakkor a jugoszláv rockélet minden téren megtörténő nyugatosodását is jól jelzi. Ezzel együtt párhuzamosan jelen volt a jugoszláv ideológia (ironizált?) verziója: 1984-es lemezük egyenesen a jugoszláv himnusszal, a *Hej slaveni...*-vel kezdődik, az 1986-os címe: *Pjuni i zapjevaj moja Jugoslavija* (*Köpj egyet és énekelj, Jugoszláviám*), az 1988-as lemezen pedig megjelenik a későbbi horvát himnusz, a *Lijepa naša*, aminek szövegét egy szerb népdaléval, a *Tamo dalekóval* (*Ott messze*) kombinálták, amely szintén himnuszszerű, és a szerb tragédiákat, hőstetteket, a hazát stb. emlegeti. Utolsó koncertjüket 1989-ben adták, a multietnikus csapat azonban újra összeállt 2005-ben, s a zágrábi és szarajevói stadion megtelt, de a belgrádi lóversenypályán még többen, 180 ezren jöttek össze...

Narkós helyett nackós rock

A jugoszláv könnyűzenéhez, a rockhoz sokkal kevésbé, illetve később kapcsolódott hozzá a drogfogyasztás, hisz a szocialista diktatúra sokkal keményebben csapott le a kábítószeresekre, így a drog a nyolcvanas évekig nem is volt oly „normális” velejárója ezen ifjúsági szubkultúráknak, mint nyugaton. Ráadásul később a narkó helyét, amikor megjelenhetett már keményebb formájában is, hamarosan a nackó, azaz a túlhevült nemzeti indulatok foglalták el – a heroin, kokain helyét részben a nacionalista jelszavak foglalták el.

A nacionalizmus fogalmkörét itt nem tisztünk körüljárni, csak utalunk rá, hogy nehéz pontos határt kijelölni a hazafias, a nemzeti, illetve a nacionalistaként mint negatív jelenséggként meghatározott avagy megbélyegzett dolgok között. Ami az egyik oldalon uszításként értelmeződik, az a másikon romantikus balladai félhomály és hazaszeret, melynél nincs is szebb. Nincs másképp a jugó rockzene esetében sem, főképpen, ha időben vizsgáljuk meg egy-egy dal szövegét és megjelenésének kontextusát. Így az 1977-ben indult, máig talán legnépszerűbb horvát rockegyüttes, a Prljavo Kazalište (Pizkos Színház) kezdetben még punk együttesként botránkozta meg a tisztelt polgári publikumot Zágrábban, majd két évre kivetették rájuk a giccsadót, mert a homoszexualitás témájával is foglalkoztak, hogy aztán 2005-ben már a hangzatos nevű *Moj dom je Hrvatska* (*Horvátország az én hazám*) lemezcímmel tegyék fel az i-re a pontot, már ami a patriotaságot illeti. De alapjáraton sem igen nehezen nevezhető az együttes nacionalistának, dalaik jó részének semmi köze a nemzeti tematikához. Hogy például szerb oldalon – ahol a 2012-ben beharangozott koncertet ismét lemondták – horvát uszitasaként címkézik meg egyesek, az elsősorban egy dalnak köszönhető, amely a horvát–szerb háborúk során a katonák közkedvelt dala is volt a horvát oldalon. Időközben zenei világuk is módosult, egyre több horvát népzenei motívum is bekerült

muzsikájukba (ezt persze akár world musicnak is nevezhetnék). Az 1989-es *Mojoj majci (Anyámnak)* című dal az, ami úgymond a horvát hazafiasság egyik (rockzenei) szimbólumává vált, noha csak egy sorában említődik az ország, s amelyben az anya halála kapcsán jelentődik ki: „Te voltál Horvátország utolsó rózsája”. Ebből az „utolsó rózsából” lett szimbólum, s a dalt „Horvátország rózsája” címen is emlegetik. Nos, már csak ennyiből is megítélheti az olvasó, hogy mi ebben a nacionalizmus és mi nem – ha egy horvát együttes éneklő Szerbiában, annak számít, ha egy horvát katona dúdolja a fronton, már jelenti a haza utáni vágyódást is, de a patriotizmust is. De egy pop-rock szám szövegét olykor nehéz komolyan venni, és maga az együttes sem biztos, hogy úgy értelmezte 1989-ben, ahogyan tette később már a közönségével együtt. A háború elején egyébként az együttes nem is volt aktív, és néhány évvel később, 1993-ban rukkoltak ki egy *hazafias* lemezzel, a *Pet dana ratujem, subotom se zaljubljujem (Öt napig harcolok, szombaton szerelmes leszek)* cíművel, mely címadó dalának szövege egyfelől bugyuta (*Ne félj, kedves, a MIG-ektől, a kémiai fegyverektől*), üzenete, azaz a refrén – *Senki nem bír velünk semmit* – viszont szinte szó szerint megegyezik az egyik szerb nacionalista háborús nótáéval. Bár összességében ez is inkább szerelmes nóta, melyben a babáját nyugtató harcos már alig várja a szombatot, hogy a lövészárók helyett szerelme ágyában találhassa magát, ergo mozgósító ereje a haza védelme szempontjából jelentősnek aligha mondható.

A kiemelkedő szerb(iai) bandák közül különösen a Riblja Čorba (Hálászlé) – a korabeli szlengben ez a menstruációt jelentette – érdemel figyelmet, hisz kultikus vezéralakja végül a csetnik, radikális jobboldalon kötött ki, aki előszeretettel támogatja a Hágában, a Nemzetközi Bíróságon ítéletüket váró háborús bűnösöket, mint Ratko Mladić tábornokot vagy Radovan . ĐUKIĆot. A lázadó rockerrel a Tito halála utáni években a rendszer kádervilága is szívesen leszámolt volna, hisz Bora Djordjević, alias Bora Čorba a nyolcvanas években hevesen bírálta a kommunistákat, hogy a kilencvenes években a csetnik dizájnt felvéve a frontokon is hevítse nemzettársai érzelmeit, az új évezredben pedig a 2000-es évek egykori államelnökének, kormányfőjének, Vojislav Koštunica pártjának a kulturális *megmondóembere*. Az együttes népszerűsége már a nyolcvanas években is a Bijelo Dugméével volt csak mérhető, de a kezdet annál nehezebb volt. Bora és társasága betörésből igyekezett megszerezni a hangszerekre valót, amiért kiskorúként börtönbe is került – a kezdeti életút már eleve predesztinálta az ellenzéki rockerszerepre. Már első lemezüket visszavonták 1979-ben, mert „társadalmilag elfogadhatatlan” versszakokat is tartalmazott. 1984-ig az együttes tagja volt a később részben „könnyebb” zenét játszó, de úgy is igen népszerű Bajag. A nyolcvanas évek elején az együttes ellen tiltakozott a Jugoszláv Népfelszabadító Háború Harcosainak Szövetségének számos helyi szervezete, illetve maguk a községi szervek, így koncertjeik – már ha megtarthatták – erős rendőri fel-

A jugómagyar lakodalmas rock

A vajdasági magyar könnyűzenei élet bemutatására sajnos nincs módunk sok szót pazarolni – egyszerűen azért, mert az csak nyomokban létezett a nyolcvanas években is. Ezért csak részben okolható a demográfia – 1981-ben még 450 ezer magyar élt Jugoszláviában, a Vajdaságban – vagy az, hogy e népesség az átlagtól is iskolázatlanabb volt és inkább szorult vissza a falvakba. A mai napig is csak egy-egy helyi rockbandáról beszélhetünk, alkalmi együttesekről, amelyek gyorsan meg is szűntek pár koncert után, a lemezkiadásról pedig még akkor sem volt szó, amikor az különösen számított a zenei életben. Az ezredfordulón a divatba jött táborokban, fesztiválokon ugyan fel-feltűnt egy-egy csapat, de tartósan azok sem maradtak meg. Ha a nem klasszikus zenéről van szó, inkább juthat eszünkbe a ma Palicson élő, a világban is ismert Lajkó Félix hegedűs, vagy a zentai Mezei Szilárd, aki improvizatív zenét és dzsesszt játszik és komponál, vagy Verebes Ernő zeneszerző, aki a komolyzene felől jöve mozog a műfajok határmezsgyéjén, vagy a népzene felől érkező Bakos Árpád. Megemlíthetjük még a kishegyesi származású Rúzsa Magdit is, aki a Megasztár nyerteseként vált ismertté Magyarországon, de esetében sem beszélhetünk már erős vajdasági kötődésről. Az alternatív (rock)zenei szcéna egyedüli képviselőjének a Tudósok zenekar volt mondható, de ők is 1991, azaz dr. Máriás és Bada Dada áttelepülése után már Magyarországon adták ki első lemezüket.

Hagyományos vidéki közegként a vajdasági magyarban is a második világháború után a cigányzene, a nóta volt igazán divatos, a népzenenek pedig legfeljebb egy-egy településen volt hagyománya. A könnyűzenei műfajok legfeljebb a diszkókban voltak jelen, de a fogyasztást nagyban befolyásolta az is, hogy a vajdasági magyarok könnyebben juthattak hozzá a szocialista érában a legjobb zenékhez a nagyvilágból, mint a magyarországihoz. Örvendetes, hogy a kilencvenes évektől kezdődően létrejött és megmaradt a táncházmozgalom, a magyar néptánc és népzene tanítása már nem elszigetelt jelenség és nem csak az idősebbek művelik amatőr szinten.

Ha a műnépdalt a könnyűzene műfajába soroljuk, úgy a vajdasági magyarok műfajteremtőnek mondhatók, hisz a magyarságnak ők adták a lakodalmas rockot, vagy más néven a muskátlizenét. A történet a hatvanas években indult a dél-bánáti Ürményházán, amikor a Bugyi fivérek a tamburát elektromos hangszerekre cserélték. A nyolcvanas évekig azonban csak bálókban, lakodalmakban, kocsmákban hangzott föl a később közismertté vált *Halvány őszi rózsá, a Kicsiny falum, a Kombiné, az Egy asszony miatt vagyok ilyen léha* dalok. Kovács Károly – Karesz, a híres-hírhedt újvidéki rádiós fedezte fel, mekkora biznisz van ebben – ha Jugoszláviában oly népszerű a műfaj, s a lemezeket viszik, mint a cukrot, talán itt is van keresnivaló. Igaza volt, a 3+2 első lemezéből végül négyszázezer kelt el. Mivel ennyi magyar

család nyilván nem volt a Vajdaságban, világos, hogy a lemezek több mint fele Magyarországra került, csempészárúként is divatossá válva. Kovács Karesz arra is rájött, hogy a 3+2 mellé kell konkurencia: ha van Beatles, kell mellé Rolling Stones is. A Sógorock volt az első „konkurens” banda, de szépen megéltek egymás mellett a piacon. A 3+2 a budapesti sportsarnokot is megtöltötte, többen voltak kíváncsiak a Bugyi fivérekre, mint az akkortájt ott koncertező Tina Turnerre vagy Elton Johnra. És jöttek a többiek is: az Édes Csók, a II. Félidő, a Szivárvány, az Eridanus, az Echo, az Inci és a Nótafa, a Sanyi és a Cicák, a Zsíros Kenyér. A Vajdaságban azonban kitört a kultúrviola is, az Újvidéki Rádió nem is játszotta ezen együttesek számait, Kovács viszont büszkén vallotta magát giccskirálynak – az Újvidéki Rádióban felfüggesztették, mert rockzenei műsorában leadta a *Sárgul már a kukoricaszár* című mű-nótát. Eközben a jugoszláviai lemezkiadók a fejüket verték a falba, hisz egy hatalmas piac maradt kiaknázatlanul a nyolcvanas évek közepéig – amely 1991-től Jugoszláviában meg is szűnt. Noha a 3+2 műfajteremtőként a mai napig jelen van a magyarországi zenei piacon, a kereskedelmi televíziózás véráramlatába már nem tudtak bekerülni, Lagzi Lajcsi és mások lekörözték őket.

A vajdasági magyarok körében ugyanakkor mindig népszerű volt a vajdasági Cseh Tamás, a természetesen szerbül (amolyan vajdasági akcentussal) éneklő Djordje Balašević, aki ugyan a hetvenes-nyolcvanas években számtalan közismert, „rezsimhű”, azaz Tito-párti dalt is jegyzett, de a vajdasági magyarok számára ismert vajdasági vidék mindennapjait is híven adta elő jellegzetes vajdasági népzenei motívumokkal ötvözve. A kilencvenes években a független rendszerellenes értelmiség egyik fő alakjává is vált, aki ugyanakkor az egykori Jugoszlávia más részein is népszerű maradt, sőt, ekkor vált igazán népszerűvé éppen antinacionalizmusa miatt, miközben munkáját igen magas zenei minőség jellemzi.

ügyelet mellett zajlottak, s maga a rendőrség is gyakran provokálta a közönséget. A botrányok azonban helyi szinten zajlottak, s mi sem jellemzőbb, hogy „fönn” a Jugoszláv Kommunista Szövetségtől megkapták a Tito születésnapján osztott díjat. Igaz, ezek után is betiltották egy-egy számukat, sőt, afrikai és ázsiai nagykövetségek tiltakoztak dalszövegeik miatt, és maga a KSZ központi bizottságának tájékoztatási bizottsága vitatta meg az együttes dalainak „politikai megfelelőségét”. A többpártrendszerben azonban Borát nemcsak a nacionalizmus jellemezte, de az antipolitika is: 1990-ben megalakította az Egyszerű Alkeszek Pártját – ez volt az egyetlen, amit be is tiltottak –, majd koalícióra lépett a Sörkedvelők Szövetségével és a *Flasista* Párttal (a *flaša* üveget jelent). De mint írtuk, sorra járta a frontokat Horvátországban és Boszniában, legjéltelenebb zenei munkája viszont kétségkívül az volt,

amikor egyik horvát kollégája dalára primitíven és durván válaszolt. Jure Stublić nosztalgikus dalában visszaemlékezett a régi szép békeidőkre, a belgrádi, újvidéki, szerbiai lányokra, s azt énekelte, hogy „Hej, belgrádi barátom, minden szerb dalt tudtunk énekelni a háború előtt...”, addig ő úgy üzent vissza, hogy „Hej, zágrábi barátom, ott vagyunk most nálatok rabolni, ki fogunk benneteket rabolni, ti pedig majd sírtok”. Mára persze Čorbáék fénye megkopott, de keresve sem találhatnánk jobb példát arra, hogy az egykori lázadóból hogyan lesz egy új rendszer apologétája.

Egy különös fordulat jellemezte a szarajevói Zabranjeno Pušenje (Tilos a dohányzás) együttest is, mely népszerűségben szintén az élen járt, de több tekintetben különlegesnek számított. Az úgynevezett „új primitivizmus” egyik csoportjaként tartották számon őket, s a csapat multimediális volt. A *Szürrealista toplista* című rádió-, majd tévéműsor alkotói hozták létre az együttest – a műsor hihetetlenül népszerű volt egész Jugoszláviában, máig kultikus, mert előrelátták a háborúkat, Szarajevó felosztását, a nacionalista őrjöngést... Az 1980-ban indult együttes zenei készségeit ugyan elmarasztalta a kritika, de a közönséget kevésbé érdekelte a tiszta hangzás. 1984-ben, első turnéjuk végén politikailag viszont „lebuktak”, és az eset legalább olyan abszurd volt, mint amilyen abszurdnak tűnt akkor, hogy Jugoszlávia széthullhat. Az egyik koncerten tönkrement a Marshall típusú hangszóró, amire a frontember, Nele elkiáltotta magát: „Kipurcant a Marshall, mármint a hangszóró.” A marsall Tito rangja volt, az egyedüli Jugoszláviában, és a hatóságok – noha Tito már 4 éve halott volt – olyan szintű provokációként értelmezték, hogy koncertjeiket lemondatták (hozzá kell fűzni, hogy ezt a poént az Idoli együttes korábban már többször elsütötte, de a hatóságok arra fülük botját sem mozdították). Ám a cenzúra így sem lehetett mindenható, s ami nem jelenhetett meg lemezen, azt a koncerten önfeledten énekelte a közönség is, így a *Köztársaság napja* című dalt, melyben a már részeg papa emlékszik vissza a hős partizánidőkre, csöndre intve a többieket, nehogy meghallják őket a szomszédok – de be kell csukni az ablakot azért is, mert fűtés sincs, s mindenki a *passzusra* vár, hogy nyugatra menjen dolgozni. De más dalaikban is ironikus-kritikus formában dolgozták fel az aktuális történéseket, így a Jugoszlávia gazdasági összeomlását erőteljesen befolyásoló *Agrokomerc-botrányt* is, összekötve ezt a politikusok pedofiliájával, s általában is megénekelték a szocializmust, a szubkulturális csoportokat, így a gay populációt is, a börtönéletet stb.

1992 után aztán két Zabranjeno Pušenje létezett, egy szarajevói, mely a *Szürrealista toplistát* is folytatta a háborús városban, majd a 2000-es évek végén még Belgrádban is koncerteztek. A „nyugatival” szemben a „keleti” Zabranjeno Pušenje Belgrádban vert tábort, melyet a szerb Dr. Nele Karajlić művésznevű frontember vitt tovább, üzletileg igen sikeresen, de morálisan a szarajevóiak szemében teljesen megbukva. Ennek egyik oka, hogy a zenekarhoz társult Emir Kusturica is, aki immár bosnyák muzulmán származá-

sát teljesen megtagadva pravoszláv szerbként tünteti fel magát, az Emir név helyett a Nemanját véve fel. Persze az ő farvizén, miközben Kusturica maga is pengette a húrokat, Európában is népszerűvé vált a Nele-féle együttes az „értő” közönség körében. Mi sem jellemzőbb rájuk, hogy 2008-ban, amikor 5 DGRYDQ DDGIót – aki Dr. Dabić álnéven élte álszakállas életét alternatív gyógyászként Szerbiában – letartóztatták a szerbiai hatóságok, ők egy koncerten kiálltak mellette a legvulgárisabb formában. Az inkriminált rész ugyan nem került fel a lemezre, de ettől függetlenül titokban sem maradhatott: „ha nem bírjátok Dabić Rašót, hát leszophattok bennünket” – így a jobb sorsa érdemesült Emir/Nemanja és Dr. Nele ideológiai-nacionalista pálfordulása sem, mely egy generáció egész (kifordult) sorsának szimbólumaként is felrajzolható.

A rendszer ellenében

Mint láthattuk, a legnépszerűbb együttesek sem tartózkodtak a társadalomkritikától, aztán hol a túlsó, nacionalista partra sodródtak, hol szétestek az együttes nemzetiségi összetételének töréspontjai mentén. Az ellenzéki rockzenének azonban voltak oly képviselői is, akiknek nem csupán kritikájuk volt ironikus, cinikus, lényegre tapintó, akció- és fantáziadús, provokatív, tabutémákat törő, de zeneileg is értékelhető produkciókat játszottak, majd nem estek át a ló túlsó oldalára sem.

Ilyen együttesnek tekinthető az Idoli (Példaképek). Az 1980-ban indult belgrádi együttes koncertjeire Szabadkán már az üzerek is háromszoros felárral adták a jegyeket. A szerbiai/jugoszláviai new wave képviselőinek első albuma, az *Odbrana i poslednji dani* (*Védőbeszéd és utolsó napok*) már címével is provokálta a cenzorokat, hiszen a cím Borislav Pekić, az egyik legjelentősebb szerb disszidens író könyvének a címe (noha az például 1982-ben megjelent magyarul is). A borító pedig azért is provokatívnak számított, mert csak és kizárólag tyirilicát, azaz szerb írásmódot használtak, ami azokban az időkben igazán különleges (és különösen nem támogatott) írásmód volt. A belgrádi kiadóban egyenesen ódzkodtak ettől mint *nacionalista kilengéstől*, és azt sem engedték meg, hogy egy pravoszláv freskó képe legyen a borítón. Az egyik számban pravoszláv dalt kántáltak, a koncerteken füstölőket lengettek – azaz visszanyúltak a szerb tradíciókhoz, s tette ezt egy new wave-együttes, amely a punkból merítve, elutasítva a pop(uláris) zenét, döntögette a tabukat azáltal, hogy a vallási, pravoszláv szimbólumokhoz, motívumokhoz nyúlt. Ehhez tudni kell, hogy a lemez megjelenésekor már nagyon is forrongott Jugoszlávia, s különösen Szerbia – 1981-ben az albánok demonstrációsorozatát a Jugoszláv Néphadsereg verte le, és sorra jelentek meg a tabutémákat feldolgozó regények is (a második világháború tabutémái, a szerbek „elnyomása”

gyobb hírnévre tett szert. Alapvetően az organikus kultúra ellen „vallottak”, s állították, hogy az autentikus nemzeti kultúra illúzió. Igazi posztmodern felállás ez, akik mindennel játszanak: hivatalosan titkosnak mondják a tagok nevét, fekete bányászegyenruhát hordanak, iróniával bontják le a hagyományos jelképeket, régieket élesztenek fel cinikus-ironikus köntösben, hogy a szocialista hatalmat bosszantsák.

A Laibach – ami Ljubljana második világháborúban használatos német neve – első koncertjét rögtön betiltották, mert „szabálytalanul és felelőtlenül” használtak szimbólumokat, tudniillik Malevics fekete keresztjeit. Hitlert idézték („A művészet fennkölt küldetés, amely fanatizmushoz vezet”), de Sztálint is („a művészek az emberi lélek mérnökei”) – a Laibach tagjai a totalitarizmus ellen a totalitarizmus tipikus jegyeivel küzdöttek.

1983-ban már hatalmas botrányt okoztak azzal, hogy a zágrábi biennálén a koncert közben két filmet is egyszerre vetítettek: egy pornófilmet és a *Forradalom még tart* című munkásmozgalmi filmet, úgyhogy adott pillanatban egyszerre jelent meg a filmvászonon egy férfi nemi szerv, illetve Tito arca. A rendőrség szakította meg a produkciót. Majd egy újabb botrány után megtiltották, hogy a város német nevét használhassák, *Opus dei* című lemezük miatt pedig a katolikus egyház perelte őket, igaz, sikertelenül. 1984-ben a tagok Londonban tengődtek, hisz Szlovéniában gyakorlatilag be voltak tiltva, egészen 1987-ig. Ám Európában egyre népszerűbbek és ismertebbek lettek az alternatív szcénán túl is. 1989-ben aztán zágrábi koncertjükön már a szerb nemzeti hangszerrel, a guszlával provokálták a hallgatóságot, Belgrádban pedig Miloševićet idézték: „Szerb testvéreink! [...] Nem engedjük, hogy megerősokoljanak benneteket!” 1995-ben viszont éppen a szerbeket provokálták a közismert szerb katonadal, a *Marš na Drinu* feldolgozásával. A Laibach együttesként, illetve kulturális-művészeti csoportként is neoavantgárd módszereket használt: programszerű szövegeket adtak ki, performanszokat rendeztek, provokálták a közönséget, a szélesebb politikai nyilvánosságot, művészeti akciókat szerveztek. A totalitarista jelképeket giccses elemekként használták fel, a jugoszláv szocializmus szimbólumaiból keresztény jelképeket varázsoltak, dadaista módon mindent kiforgattak, átértelmeztek, nevetségessé tettek.

Ők álltak a nyolcvanas évek elején létrehozott művészeti csoportosulásnak is a középpontjában, amely Neue Slowenische Kunst mozgalomként vált híressé, s melyben a Laibach mellett egy képzőművészeti csoport, az Irwin, egy színházi alakulat vett részt, továbbá a Rdeči pilot-Cosmo-kinetic Theater (Repülő pilóta – kozmokinetikai színház), a Novi kolektivizam (Új kollektívizmus), amely dizájnnal foglalkozott, az Odjeljenje za čistu i praktičnu filozofiju (A tiszta és gyakorlati filozófia csoportja). Az NSK, illetve annak Új kollektívizmusa 1987-ben végül az egész országot megbotráncoltatta, illetve demitologizálta Titót, akit ezek után már egyre kevésbé istenítettek, személyi kultusza pedig háttérbe szorult a nacionalista mozgalmak előretörésével.

Az eset több mint szimbolikus. Josip Broz Tito születésnapjára – a hivatalosat ő maga tetette át az Ifjúság napjára, május 25-ére, hogy úgymond az ifjúsággal együtt ünnepelhessen – hagyományosan körbehordoztak egy stafétát az egész országban (1945-től, formalizálva 1957-től). A stafétát a belgrádi Partizán stadionjában adták át hatalmas ünnepség keretében, és mindez fennmaradt Tito halála után is. 1987-ben azonban hatalmas botrány tört ki. A staféta, illetve a plakát elkészítésére kiírt pályázatot ugyanis pont a Novi kolektivizam nyerte meg. Csakhogy egy szarajevói mérnök a boszniai napilapban, az *Oslobodjenje*-ben írt levelében felfedte, hogy a szlovének plakátja nem más, mint egy átmásolt náci plakát, bizonyos Richard Klein 1936-os munkája, a *III. Reich* című. Hitler egyik kedvenc festőjének képén egy izmos, árja férfi tart egy fáklyát – a szlovén plakát csak annyiban különbözött, hogy a fáklya helyét a staféta vette át. Ugyanakkor pedig a staféta maga alkalmatlan lett volna arra, hogy futva körbehordozzák az országban, akár egy olimpiai lángot, mivel túl nagy volt. Amit elfogadtak, az végül is már a véres háborúra utalt: a plexi üvegből elkészült stafétába nyolc csepp vért helyeztek a hat köztársaságot és a két tartományt szimbolizálva. A Novi kolektivizam üzenete természetesen nem különbözött a Neue Slowenische Kunst, illetve a Laibach dalainak üzenetétől: a náci és a szocialista totalitarizmus ikonográfiájának kiegyenlítésével a két rendszer hasonlóságára, még inkább azonosságára utaltak.

A botrány során ugyan a jugoszláviai katonaság és a rendőrség is fellépett, de ekkor már egyre világosabbá vált, hogy a titói örökség nagyon már senkinek sem kell, s hogy a titói Jugoszlávia fennállása került veszélybe. S ez év őszén hatalomra kerül már Slobodan Milošević is (igaz, még kommunista köntösben, hitet téve Tito, az egységes szocialista Jugoszlávia mellett), ébredni kezdtek a nacionalista mozgalmak. A zenészek pedig még játszottak tovább, akár a Titanicon, miközben az ország süllyedni kezdett.